

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА»**

Навчально-науковий Інститут мистецтв

Кафедра методики музичного виховання та диригування

СИЛАБУС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ДИРИГУВАННЯ

Освітня програма Середня освіта (Музичне мистецтво)
за другим (магістерським) рівнем

Спеціальність 014 Середня освіта (Музичне мистецтво)

Галузь знань 01 ОСВІТА / ПЕДАГОГІКА

Затверджено на засіданні кафедри
Протокол №1 від “30” серпня 2018 р.

м. Івано-Франківськ - 2018

ЗМІСТ

1. Загальна інформація
2. Анотація до курсу
3. Мета та цілі курсу
4. Результати навчання (компетентності)
5. Організація навчання курсу
6. Система оцінювання курсу
7. Політика курсу
8. Рекомендована література

1. Загальна інформація	
Назва дисципліни	Диригування
Викладач (-і)	Бардашевська Я. М., Маскович Т. М.
Контактний телефон викладача	0666069982, 0666405933
Е-mail викладача	yaroslava.bardashevska@gmail.com , tanysysja1980@gmail.com
Формат дисципліни	денна/заочна
Обсяг дисципліни	270 годин
Посилання на сайт дистанційного навчання	
Консультації	12 годин
2. Анотація до курсу	
<p>На сучасному етапі особливої гостроти та актуальності набуває теоретичне і практичне вивчення та осмислення диригентського виконавства як результату творчої взаємодії диригента й хорового колективу.</p> <p>Навчальна дисципліна «Диригування» призначена для вивчення студентами-магістрами денної та заочної форм навчання Навчально-наукового інституту мистецтв ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» та є необхідним компонентом загальнотеоретичної та професійної підготовки музикантів, педагогів, виконавців-диригентів. Предметом вивчення навчальної дисципліни є здобуття магістрами умінь та навиків техніки хорового диригування в об'ємі, необхідному для подальшої професійної музично-педагогічної та виконавської хорової діяльності. Вивчення дисципліни забезпечує удосконалення теоретичних знань та формування виконавських умінь і навичок, сприяє розвитку музичного кругозору та художнього смаку.</p> <p>Зміст навчальної дисципліни полягає у забезпеченні практичної спрямованості навчального процесу магістрів; у сприянні формування професійного мислення, умінь і навичок диригентсько-виконавської майстерності, що відбувається в процесі нагромадження та вдосконалення педагогічного та виконавського досвіду.</p> <p>Повноцінне оволодіння професією неможливе без засвоєння комплексу спеціальних знань, вмінь та навичок, необхідних у практичній музично-педагогічній та виконавській діяльності.</p> <p>Вузівський курс диригування передбачає підготовку висококваліфікованого диригента, що володіє комплексом знань, необхідних для організації та успішного керівництва хоровими колективами різної кваліфікації. Вузівська підготовка фахівця такого профілю, що моделює його багатоаспектну музичну діяльність, передбачає формування відповідних професійних якостей в навчальному процесі.</p>	
<p>Метою викладання навчальної дисципліни “Диригування” є підготовка студентів до майбутньої практичної діяльності шляхом поглиблення знань, умінь та навиків з техніки диригування, вдосконалення раніше набутих навиків опрацювання науково-методичної і диригентсько-хорової літератури та вміння використовувати її в практичній роботі з хоровими колективами, а також вирішувати творчі завдання, що зумовлюють формування професійних компетентностей, без яких не може відбутися справжній диригент.</p>	
<p>Завдання навчальної дисципліни “Диригування”:</p> <ul style="list-style-type: none"> – удосконалення диригентсько-хорової техніки та виконавської майстерності; – розширення музично-естетичного світогляду диригента шляхом поглиблення знань у галузі історії української і світової музичної культури, естетики, хорової справи (на 	

- прикладях конкретних хорових творів) тощо;
- закріплення навичок роботи з хоровою партитурою;
 - подолання технічних труднощів у тісному взаємозв'язку з вирішенням художньо-виконавських завдань;
 - розвиток аналітичного підходу до засвоєння музичних творів;
 - вивчення зразків світової хорової класики, українських народних пісень і творів українських композиторів минулого і сучасності;
 - вивчення пісенного матеріалу шкільної програми для використання у майбутній музично-педагогічній діяльності;
 - виховання студентів в дусі національної самосвідомості засобами хорового мистецтва.

4. Результати навчання (компетентності)

Вивчення дисципліни «Диригування» сприяє формуванню у студента таких фахових компетентностей:

1. Демонструвати високий рівень диригентської майстерності та спроможність до вирішення основних проблем практичної діяльності в виконавській, творчій та педагогічній роботі.
2. Володіти культурою мислення, здатністю до узагальнення, аналізу, критичного осмислення, систематизації, прогнозування, постановці та вибору шляхів їх розв'язання.
3. Аналізувати музичні твори з виокремленням їх належності до певної доби, стилю, жанру, особливостей драматургії, форми та художнього змісту.
4. Демонструвати здатність самостійно застосовувати методи та засоби пізнання, навчання та самоконтролю для отримання нових знань та вмінь, безпосередньо пов'язаних з професійною діяльністю.
5. Оперувати професійною термінологією музичного мистецтва, його понятійно-категоріальним апаратом.
6. Володіти знанням базової музикознавчої, музично-педагогічної, методичної літератури та нотного репертуару.
7. Застосовувати традиційні і альтернативні інноваційні технології в процесі відтворення емоційно-образного змісту музичного твору під час виконавської та диригентської діяльності,
8. Вміти застосовувати теоретичні знання та практичні навички в процесі диригентської діяльності.
9. Володіти основними методами практичного вирішення творчих завдань, пов'язаних із виконавською діяльністю хорового колективу;
10. Розуміти основні шляхи інтерпретації художнього образу за допомогою комплексу музичних виражальних засобів.
11. Демонструвати володіння музично-аналітичними навичками для жанрово-стильової та образно-емоційної атрибуції музичного твору в процесі створення виконавських та педагогічних інтерпретацій.
12. Володіти основними психолого-комунікативними аспектами, що сприяють продуктивній творчій діяльності хорового колективу.
13. Використовувати музично-теоретичні, культурно-історичні знання з музичного мистецтва у диригентській та педагогічній діяльності.

5. Організація навчання курсу					
Обсяг курсу					
Вид заняття			Загальна кількість годин		
лекції			-		
індивідуальні			92		
самостійна робота			178		
Ознаки курсу					
Семестр I-III	Спеціальність 014 Середня освіта (Музичне мистецтво)	Курс (рік навчання) I, II		Нормативний / вибірковий нормативний	
Тематика курсу					
Тема, план	Форма заняття	Літератур а	Завданн я, год	Вага оцінки	Термін виконання
Модуль 1. Змістовий модуль 1. Тема 1. Вдосконалення навичок мануальної техніки та знань, набутих в попередні роки навчання. Тема 2. Закріплення основних схем тактування в різних темпах і динамічних показниках. Тема 3. Технічна та художня сторони диригентського мистецтва. Тема 4. Навички ведення диригентської схеми. Тема 5. Поглиблення роботи над розвитком вокально - хорового, внутрішнього, гармонічного, поліфонічного	Індив. заняття	6, 8, 10, 17, 26, 32	8	12	1-4 тиждень
	Самостійна робота	2, 16, 18, 32	10		
	Самостійна робота	4, 7, 12, 27	7		
	Самостійна робота	5, 10, 19, 24, 32	6		
	Індив. заняття.	6, 9, 11, 17, 23	6	10	5-7 тиждень

<p>компонентів слуху. Тема 6. Гра партитур з виділенням мелодичної лінії кожного голосу. Розучування хорових партій.</p> <p>Змістовий модуль 2. Тема 7. Вільне володіння основними штрихами: non legato, legato, staccato, marcato, portato у творах великої форми. Тема 8. Основні вимоги до опрацювання творів великої музичної форми, їх структура. Тема 9. Основні стильові напрямки у творчості композиторів різних епох. Поняття «строгий» і «вільний стиль», їх диригентське опрацювання. Тема 10. Диригування хорових творів у складних розмірах. Тема 11. Диригування хорових творів у п'ятидольних метрах. Тема 12. Складні шестидольні метри та їх відтворення у диригентських схемах.</p>	Самостійна робота	6, 10, 13, 17, 22	7		
	Індив. заняття.	8, 13, 19, 22, 32	7	11	8-11 тиждень
	Самостійна робота	3, 6, 10, 15, 19, 28	6		
	Самостійна робота	24, 38, 43, 55	5		
	Індив. заняття.	1, 3, 6, 12, 18, 26	5	9	11-13 тиждень
	Самостійна робота	4, 6, 9, 16	6		
	Самостійна робота	5, 9, 23, 34	6		

<p>Тема 13. Мішані метри 7/4, 7/8 та їх відтворення у диригентських схемах.</p> <p>Тема 14. Диригування хорових творів у розмірах 9/4 і 9/8.</p> <p>Тема 15. Диригування музичних творів у дванадцятидольно му розмірі. Структура схеми тактування «на чотири».</p> <p>Тема 16. Дроблення основної метричної одиниці в складних розмірах.</p> <p>Тема 17. Роль кисті при показі дроблення.</p> <p>Тема 18. Тактування особливих видів ритмічного поділу (тріоль, квінтоль, секстоль).</p> <p>Модуль 2. Змістовий модуль 3.</p> <p>Тема 19. Перемінні розміри. Чергування простих і складних розмірів.</p> <p>Тема 20. Характерні особливості перемінних розмірів.</p> <p>Тема 21. Темпові зміни та їх вплив</p>	Самостійна робота	6, 10, 17, 23, 32	6	8	13-15 тиждень		
	Самостійна робота	4, 6, 8, 10	6				
	Самостійна робота	6, 9, 11, 18, 25	6				
	Індив. заняття.	1, 4, 6, 10, 26	4				
	Самостійна робота	9, 12, 19, 25	6				
	Самостійна робота	4, 6, 8, 14, 17	7				
	Індив. заняття.	7, 9, 16, 20, 27, 31	8			12	1-4 тиждень
	Самостійна робота	6, 9, 11, 16, 21, 28	8				
	Самостійна робота	7, 10, 22, 29, 33	6				

<p>на виконання перемінних розмірів. Тема 22. Виконання творів без визначених розмірів. Тема 23. Залежність технічних засобів диригування від музичного тексту. Тема 24. Диригування творів великої форми з контрасною динамікою. Тема 25. Підпорядкування диригентської схеми змінам динаміки твору.</p> <p>Змістовий модуль 3. Тема 26. Оволодіння навичками диригування в різних темпових показниках Тема 27. Посилення музичної виразності засобом темпових відхилень. Тема 28. Прийоми сповільнення і прискорення основного темпу. Тема 29. Ритмічна пульсація при темпових змінах. Проблема ауфтакту при темпових відхиленнях Тема 30. Агогіка в</p>	Індив. заняття.	6, 10, 13, 18, 19, 28	4	8	5, 6 тиждень
	Самостійна робота	6, 9, 14, 17, 22	5		
	Індив. заняття.	8, 11, 16, 23, 27	6	11	7-9 тиждень
	Самостійна робота	7, 12, 16, 32	7		
	Індив. заняття.	3, 6, 12, 18, 25	7	10	10-13 тиждень
	Самостійна робота	2, 4, 6, 19, 25	7		
	Самостійна робота	6, 10, 21, 29, 33	8		
	Самостійна робота	5, 8, 11, 16, 22, 26	6		
	Самостійна	6, 14, 17,	5		

<p>хорових творах, прийоми її передачі. Тема 31. Синкопи. Виконавські проблеми у диригуванні синкоп. Тема 32. Основні диригентські прийоми виконання творів у супроводі оркестру, із солістами-вокалістами, солістами-інструменталістами.</p> <p>Модуль 3. Змістовий модуль 5. Тема 33. Основні вимоги до моделювання репетиційної роботи. Тема 34. Музично-теоретичний аналіз хорових партитур. Тема 35. Художньо-виконавський аналіз творів державної програми.</p> <p>Змістовий модуль 5. Тема 36. Особливості роботи з камертоном. Тема 37. Конструювання як основний метод роботи диригента з хором. Тема 38.</p>	робота	21, 29			
	Самостійна робота	4, 8, 12, 23, 26	6		
	Індив. заняття.	2, 5, 10, 16, 23	5	9	13-15 тиждень
	Індив. заняття.	5, 13, 21, 36	5	9	1, 2 тиждень
	Самостійна робота	26, 38, 43	7		
	Самостійна робота	10, 18, 27, 36	8		
	Індив. заняття.	1, 13, 26, 33	6	8	2, 3 тиждень
	Індив. заняття.	18, 26, 29, 37, 42	8	10	3-5 тиждень
	Самостійна	9, 12, 18,	7		

<p>Вербальний та мануальний методи спілкування диригента з хором. Тема 38. Практична робота з колективом над державною програмою. Тема 40. Проблема інтерпретації музичного твору Тема 41. Використання диригентської техніки для відтворення конкретного художньо-музичного образу. Тема 42. Сценічне виконання творів державної програми</p>	робота	27			
	Самостійна робота	4, 16, 19, 25	8		
	Індив. заняття.	4, 8, 15, 28	6	12	5, 6 тиждень
	Індив. заняття.	6, 10, 16, 22	7	11	6-8 тиждень
Самостійна робота	5, 10, 16, 32	6			

6. Система оцінювання курсу

Загальна система оцінювання курсу	<p>Оцінка «А» («відмінно»). Яскрава професійна спрямованість на диригентсько-хорову діяльність. Вільне володіння диригентським апаратом (енергійність, гнучкість та чіткість афтактів та диригентської схеми, підготовленість і відповідність зняттів характеру образу, осмислений перерозподіл навантаження в руках, виразний та вольовий погляд, усвідомлене та артистичне виконання, яскраве та переконливе пластичне втілення емоційного смислу хорового образу). Високий рівень сформованості комунікації (вербально-мімічної) та управління виконавцями.</p> <p>Оцінка «В» («дуже добре»). Хороший рівень професійної спрямованості на процес диригування, володіння диригентською технікою, рівень професійної спрямованості на процес диригування, володіння диригентською технікою, диригентською технікою, зняття іноді не відповідають усім засобам музичної виразності, здатність досить мотивовано мімічно і пластично втілювати емоційний зміст музичного хорового твору. Демонстрація вольових якостей, активності і самостійності при виконанні хорового твору; наявність окремих лідерських якостей (волі,</p>
-----------------------------------	---

рішучості, цілеспрямованості). Досить високий рівень розвитку музичного слуху, музичного мислення, музичної пам'яті, музичної уяви та виконавських умінь (надійності, витривалості, артистизму).

Оцінка «С» («добре»). Впевнене виконання з незначною кількістю змістовних помилок. Середній рівень спрямованості на процес диригування, досить зрозумілі афтакти, зняття іноді не відповідають усім засобам музичної, виразності, фрагментарно використовуються афтакти-попередження та диференціація функцій рук. Середній рівень виконавської стабільності, самоконтролю та здатності до самовиховання.

з незначною кількістю змістовних помилок. Середній рівень спрямованості на процес диригування, досить зрозумілі афтакти, зняття іноді не відповідають усім засобам музичної, виразності, фрагментарно використовуються афтакти-попередження та диференціація функцій рук. Середній рівень виконавської стабільності, самоконтролю та здатності до самовиховання.

Оцінка «D» («достатньо»). Виконання творів з незначною кількістю технічних і змістовних помилок, що знижують рівень виконання до середнього. Достатній рівень спрямованості та мотивації до диригентсько-хорової діяльності. Нечіткий прийом передачі темпів та динаміки, слабкий рівень сформованості мімічних умінь та прийомів невербального спілкування з концертмейстером. Задовільний рівень розвитку окремих компонентів музичної виразності та виконавських умінь.

Оцінка «E» («задовільно»). Початковий рівень сформованості мануальних умінь, значна кількість технічних помилок з основ постановки диригентського апарату (неточні афтакти, відсутність знятть, малюнки диригентської схеми не пов'язані з музичним текстом, наявність паралельних рухів), низький рівень сформованості умінь та прийомів невербального спілкування з концертмейстером. Початковий рівень прояву виконавських умінь, самоконтролю та самоаналізу, недостатній рівень розвитку особистісних якостей майбутнього хормейстера.

Оцінка «незадовільно» (складається з двох рівнів складності), а саме: FX – «незадовільно з можливістю повторного складання»: виконання музичних творів зі значними художньо-технічними недоліками, що не задовольняє мінімальних вимог до необхідного рівня компетентності, які можна підвищити за умов самостійного стійного доопрацювання;

	F – «незадовільно з обов'язковим вивченням повторного курсу» ставиться у випадку неспроможності до виконання музичних творів диригування, демонстрації дуже низького рівня компетентності та потребує повторного вивчення дисципліни.
Вимоги до письмової роботи	-
Семінарські заняття	-
Умови допуску до підсумкового контролю	До здачі іспиту з хорового диригування допускаються студенти, які: - не мають академзаборгованості з навчальних предметів; - в повному обсязі засвоїли твори навчальної програми; - опрацювали теоретичний матеріал, визначений на відповідний семестр; - успішно здали академконцерт (твори шкільного репертуару); - володіють компетентностями, які відповідають вимогам робочої програми.
7. Політика курсу	
<p>В процесі навчання магістрант повинен, використовуючи отримані раніше на заняттях з диригування, хорового класу, теорії музики, гармонії, хорознавства та інших музичних дисциплін знання, удосконалюватись у диригентській техніці, аналізуванні хорових творів і художньому їх виконанні, вмінні самостійно добирати і вивчати різноманітний хоровий репертуар та працювати з хоровим колективом. Основна форма навчальної роботи зі студентом у класі диригування – індивідуальне заняття, адже творча взаємодія викладач-студент-концертмейстер є найбільш ефективним методом у вирішенні питання виховання професійного керівника-диригента музичного колективу. На індивідуальному занятті використовуються різні види роботи: підбір музичних творів великої форми з урахуванням попередньої музичної підготовки студента, його академічних здібностей та емоційної культури; робота над хоровою партитурою, удосконаленням специфічних технічних прийомів диригування, мануальною технікою; опанування жанровими та стильовими особливостями диригування творів різних епох, художніх напрямів, жанрів; інструментальне відтворення хорових партитур; перевірка домашнього завдання. У разі відсутності студента на індивідуальному занятті з хорового диригування передбачено відповідний порядок відпрацювання пропущених годин. Студент, який допустив пропуск заняття, зобов'язаний після виходу на навчання подати на кафедру дані щодо причин пропуску. Відпрацювання пропущених занять виконується у повному обсязі (година за годину) за індивідуальним графіком, погодженим із завідувачем кафедри та викладачем.</p> <p>Складовою процесу вивчення диригування є самостійна теоретична та практична робота студента. До даної форми роботи входить опрацювання матеріалу, який вивчається, робота над мануальною технікою (відпрацювання диригентських вправ та схем, подолання взаємозалежності рухів рук) та опрацювання методичної (хорознавчої) літератури. Домінуючим чинником курсу, що визначає сутність, зміст і методику проведення основних видів навчальної роботи на всіх етапах навчання, є орієнтація на виховання творчої, всебічно розвиненої особистості музиканта-диригента. Комплексна система навчання техніці диригування вирізняється своїми специфічними особливостями, рівень складності яких зростає відповідно до можливостей студента та його професійного розвитку.</p>	

Рекомендована література

Базова

1. Андреева Л. Методика преподавания хорового дирижирования. Ленинград : Музыка, 1973. 120 с.
2. Анисимов А. Дирижер – хормейстер. Ленинград : Музыка, 1976.
3. Безбородова Л. Дирижирование. Москва : Просвещение, 1985. 159 с.
4. Бенч-Шокало О. Український хоровий спів. Навчальний посібник. Київ : «Український Світ», 2002. 439 с.
5. Дмитревський Г. Хорознавство і керування хором. Київ : Держвидав, 1961. 96с.
6. Доронюк В.Д. Курс техніки диригування: навчально-методичний посібник для викладачів і студентів вищих навчальних закладів. Івано-Франківськ: Обл. друк, 2004. 292 с.
7. Доронюк В.Д. Методика викладання диригування. Івано-Франківськ, 2005. 320 с.
8. Ержемский Г. Психология дирижирования / Г. Ержемский. Москва : Музыка, 1988.
9. Егоров А. Теория и практика работы с хором. Ленинград : Музгиз, 1951. 239 с.
10. Ержемский Г. Психология дирижирования. Москва : Музыка, 1988.
11. Казачков С.А. Дирижер хора – артист и педагог. Казань, 1998. 308 с.
12. Казачков С. Дирижерский аппарат и его постановка. Москва : Музыка, 1967. 111с.
13. Кан Е. Элементы дирижирования. Ленинград : Музыка, 1980. 216 с.
14. Канерштейн М. Вопросы дирижирования. Москва : Музыка, 1965. 265 с.
15. Колесса М. Основы техніки диригування. Київ : Музична Україна, 1973. 208 с.
16. Коломоець О. М. Стисле хорознавство : навч. посіб. для здобувачів освіти ВНЗ, що навчаються за спец. "Музичне мистецтво". М. 2019.
17. Кондрашин К. П. О дирижерском искусстве. Ленинград : Советский композитор, 1970. 151 с.
18. Малько М. Основы техники дирижирования. Москва : Музыка, 1965. 219 с.
19. Мархлевський А. Практичні основи роботи в хоровому класі. Київ : Муз. Україна, 1986. 96 с.
20. Маталаев Л.Н. Основы дирижёрской техники: метод, пособие. Москва : Совет, композитор, 1986.208 с.
21. Медынь Я. Методика преподавания дирижерско-хоровых дисциплин. Москва : Музыка, 1967. 133 с.
22. Михальчишин Я. З музикою крізь життя. Львів: Каменяр, 1992. 232 с.
23. Ольхов К. Теоретические основы дирижерской техники. Москва : Музыка, 1984. 160 с.
24. Ольхов К. Вопросы теории дирижерской техники и обучения хоровых дирижеров. Москва : Музыка, 1979. 160 с.
25. Пазовский А. Записки дирижера. Москва : Музыка, 1968. 558 с.
26. Пігров К. Керування хором. Київ : Держвидав, 1956. 292 с.
27. Поляков О. Язык дирижирования. Київ : Музична Україна, 1987. 95с.
28. Птица К. Очерки по технике дирижирования хором. Москва : Музгиз, 1968.160 с.
29. Разумний І. Посібник з диригування. Київ: Музична Україна, 1968. 287 с.
30. Романовский М. Хоровой словарь. 2-е изд., доп. Ленинград : Музыка, 1972. 142 с.
31. Сивизьянов А. Проблемы мишечной свободы дирижера хора. Москва : Музыка, 1983. 55 с.
32. Хайкин Б.Э. Беседы о дирижерском ремесле. Москва : Сов. композитор, 1984. 264 с.
33. Хомичевський М. Порадник для керівника самодіяльного хору. Київ : Мистецтво, 1961
34. Черепанин М. В. Музична культура Галичини другої половини ХІХ – першої

- половини ХХ ст. Монографія. Київ : Вежа, 1997. 328 с
35. Чесноков П. Хор и управление им. Москва : Музыка, 1961. 224 с.
36. Якобчук Н., Карпинець А, Комаренко Н. Диригентсько-хоровий практикум (академічний хор). Київ : Ліра. 2017. 52 с.

Допоміжна

37. Казачков С. А. О дирижерско–хоровой педагогике. Музыкальное исполнительство. Москва : Музыка, 1970. Вып. 6.
38. Кан-Калик В. А. Педагогическая деятельность как творческий процесс. Грозный, 1986. 186 с.
39. Кречко М. Натхнена музикою, сповнена доброти. *Виконавські школи вищих учбових закладів України: зб. наук. праць*. Київ, 1990. С. 148-157.
40. Кыверьялг А. А. Методы исследований в профессиональной педагогике. Таллинн : Валгус, 1980. 334 с.
41. Лашенко А. П. Пути совершенствования предмета «Хороведение и методика работы с хором». Сб. трудов. – Вопросы хорового образования: сб. трудов. Москва : ГМПИ им. Гнесиных, 1985. Вып. 77. С. 21-40.
42. Маценко С. Метамистецтво. Словник досвіду термінотворення на межі літератури й музики. Львів : Апріорі, 2017. 118 с.
43. Мусин И.А. Техника дирижирования. Москва; : Музыка, 1967. 352 с.
44. Олійник Г. А. Виразне читання. Основи теорії. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001. 224 с.
45. Ольхов К. Вопросы теории дирижерской техники и обучения хоровых дирижеров / К. Ольхов. – М.: Музыка, 1979.
46. Пиз А. Язык телодвижений. Как читать мысли окружающих по их жестам. Москва : Эксмо-Пресс, 2000. 272 с.
47. Ростовський О. Педагогіка музичного сприймання. Навчальний посібник. Київ : ІЗМН, 1997. – 256 с.
48. Потылико Г. Этика – психологические основы общения. Москва, 1982. 263 с.
49. Прокофьев Г. П. Формирование музыканта-педагога. Москва : изд.-во АПН РСФСР, 1956. 480 с.
50. Работа в хоре. Методика, опыт / Ответств. ред. Б.Т. Тавлина. Москва : Профиздат. 1977. 128 с.
51. Смелкова З.С. Педагогическое общение: Теория и практика учебного диалога на уроках словесности. Москва : Флинта : Наука, 1999. 232 с.
52. Соколов В. Работа с хором . Учеб.пос. 2-е изд. Москва : Музыка, 1983. 192 с.
53. Тевосян А. Дирижерско–хоровое образование в вузе как система (статья). *Проблемы музыкальной педагогики: сб. трудов*. Москва : Московская государственная консерватория. 1981. С. 109 – 126.
54. Шерхен Г. Учебник дирижирования [перевод И. Шрайбера]. *Дирижерское исполнительство. Практика. История. Эстетика: сб. статей / ред. – сост. Л. Гинзбург*. Москва : Музыка, 1975. С. 208-263.
55. Ярошевська Л. В. Особливості формування музичних здібностей у диригентсько-хоровій підготовці майбутнього вчителя музичного мистецтва. *Наукові записки / ред. кол.: В. Ф. Черкасов, В. В. Радул, Н. С. Савченко та ін. Вип. 155. Серія Педагогічні науки*. Кропивницький: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2017. С. 150–155.

